

YUNUS RAJABIY – O‘ZBEK MAQOM SAN‘ATINING XAZINABONI

<https://doi.org/10.70728/c.series.v08.i03.212>

Mirzayeva Gulsevar Murodjonovna

Farg‘ona davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya va san‘atshunoslik fakulteti

“Musiqi ta’limi” yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail mirzaevagulsevar16@gmail.com

Telefon: +998 94 752 75 52

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalqining boy va qadimiy musiqiy merosi, uning asrlar davomida shakllanib, sayqallanib kelgani hamda bu jarayonda Yunus Rajabiyning beqiyos o‘rni keng yoritilgan. Ustoz san‘atkorning bastakor, mohir ijrochi va yetuk maqom bilimdoni sifatidagi faoliyati batafsil ochib berilgan. Ayniqsa, uning Shashmaqomni to‘plash, tartibga solish, notaga tushirish va keng ommaga yetkazishdagi xizmatlari alohida ta’kidlangan. Shuningdek, uning musiqali drama janridagi samarali ijodi, ko‘plab shogirdlar yetishtirgani va milliy musiqa san‘ati taraqqiyotiga qo‘shgan ulkan hissiy yuksak baholanadi.

Kalit so‘zlar: maqom, bastakor, xofiz, xazinabon, Shashmaqom, sozanda, oltin meros, kasbiy musiqa.

Аннотация. В данной статье широко освещается богатое и древнее музыкальное наследие узбекского народа, его формирование и совершенствование на протяжении веков, а также исключительная роль Юнуса Раджабия в этом процессе. Подробно раскрыта деятельность мастера как композитора, талантливого исполнителя и глубокого знатока искусства макома. Особо подчёркиваются его заслуги в сборе, систематизации, нотной записи и популяризации «Шашмакома». Также высоко оценивается его плодотворное творчество в жанре музыкальной драмы, подготовка многочисленных учеников и значительный вклад в развитие национального музыкального искусства.

Ключевые слова: маком, композитор, хафиз, хранитель, Шашмаком, музыкант, золотое наследие, профессиональная музыка.

Annotation. This article extensively highlights the rich and ancient musical heritage of the Uzbek people, its formation and refinement over the centuries, as well as Yunus Rajabiy’s exceptional role in this process. The article details his work as a composer, talented performer, and profound connoisseur of the maqom art. His contributions to collecting, systematizing, notating, and popularizing the “Shashmaqom” are especially emphasized. Additionally, his productive work in the musical drama genre, training of numerous students, and significant contribution to the development of national musical art are highly valued.

Keywords: maqom, composer, hafiz, custodian, Shashmaqom, musician, golden heritage, professional music.

KIRISH.O'zbek xalqining ko'hna va boy musiqa madaniyati asrlar osha qudratli ma'naviyat manbai bo'lganligi o'tmish tarix zarvaraqlaridan ma'lum. Binobarin, milliy qadriyatlarni ajoyib an'analar ila o'zida mujassam etgan an'anaviy musiqamiz xazinasi hanuzgacha badiiy-estetik qiymatini yo'qotmay yashab kelmoqda. Ko'plab buyuk allomalar va ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan turli janr va shakllardagi an'anaviy musiqa namunalari badiiy-ma'naviy merosimizning ajralmas mulkiga aylangandir. Shuningdek, o'zbek mumtoz musiqasining ko'hna va hamisha navqiron ashula, katta ashula, dostonchilik va maqomchilik san'atlari ham asrlar davomida har xil ko'rinishlarda rivojlandi, taraqqiy etdi.[1,]

Ta'kidlash joizki o'zbek xalq musiqasining chuqur bilimdoni va ulkan xazinaboni, benazir bastakor, xalq sevgan hofiz va sozanda, mavlono Yunus Rajabiy avvalo el o'rtasida o'zining bastalagan o'nlab go'zal va xalqchil ashula-yu qo'shiqlari, cholg'u va raqs kuylari, syuitalari, o'zbek xalqi madaniyati durdonalari bo'lib qolgan qator musiqali drama asarlari, hamda o'zining va xalq orasida nomi chiqqan, mashhur bo'lgan yuzdan ortiq shogirdlarining betakror, go'zal ijrolarida O'zbekiston radiosining oltin fondiga yozib olingan yoqimli soz-u, rom etuvchi ovozlari bilan elimiz ardoqlagan mashhurlardan biri bo'lgan edilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yuksak iste'dod sohibi, ustoz-san'atkor Yunus Rajabiy 1897-yilning 5-yanvar sanasida Toshkentda bog'bon Rajab Sarimsoqov oilasida tug'ilgan. Onasi Oysha Bibi uy bekasi bo'lishiga qaramay o'tkir zehn sohibasi, qur'on-u dostonlarni va ko'plab mumtoz shoirlarimiz g'azallarini yod bilgan, jumladan o'zi ham she'r bitib turadigan, mehribon va duogo'y, bilimdon ayol bo'lgan. Yunus Rajabiy bolalik chog'laridanoq dutor sozini chalishni va mumtoz musiqa san'atimizni o'rganib kelgan. Bunda ustoz san'atkorlardan, ya'ni dutor cholg'usini o'zlashtirishda Mirza Qosimov, mumtoz musiqa sirlari ta'limida Shorahim Shoumarov, Hoji Abdulaziz, To'ychi hofiz, Domla Halim Ibodovlardan tahsil olgan. 1919-yilda Toshkentda xalq konservatoriyasi tashkil etiladi va shu yillardayoq milliy musiqa bo'limiga o'qishga kiradi. Keyinchalik Toshkent Oliy musiqa maktabining tayyorlov kursi hamda Moskvada tashkil etilgan bastakorlar kursida ham ta'lim olgan. Ish faoliyatiga nazar tashlasak u Samarqand pedagogika bilim yurtida musiqa o'qituvchisi (1923-25), Samarqand teatrining musiqa rahbari (1925-27), O'zbekiston radiokomiteti qoshidagi xalq cholg'u asbobalari ansambli (keyinchalik xalq cholg'ulari orkestri) tashkilotchisi va badiiy rahbari (1927-45, 1945-59), Yangi yo'l teatri musiqa rahbari (1942-1945), O'zbekiston teleradiosining "Maqom ansambli" tashkilotchisi va badiiy rahbari (1959-76) kabi lavozimlarda faoliyat olib borgan.[2, 238]

NATIJA VA MUHOKAMA

Yunus Rajabiy maqom va mumtoz ashulalarni ko'plab ustoz san'atkorlardan, ya'ni atoqli otaxon ashulachi Hoji Abdulaziz Rasulovdan Samarqand ashulalarini, "Shashmaqom"ning "Debocha", "Guluzorim", "Gullar bog'i", "Bozurgoniy" kabi maqom ashulalarini shu bilan bir qatorda "Buzruk" va "Iroq" maqomlarini, Domla Halim Ibodov,

Hoji Abdurahmon Umarovlardan esa “Shashmaqom”, “Nasrulloiy”, “Navro‘zi Sabo”, “Talqini Ushshoq”, “Sarvinozi talqincha” kabi ashula va cholg‘u qismlarini o‘rganib oladi.

Shu jumladan, atoqli bastakor, ustoz Yunus Rajabiy yoshlik davridanoq o‘ziga xos shirali va ta’sirchan ovoz sohibi ham bo‘lgan va iste’dodli xonanda va mohir sozanda sifatida tez orada el-yurtga tanilgan. Uning repertuaridan maqom parchalari, “Girya”, “Ushshoq”, “Ko‘cha bog‘i”, “Eshvoy”, “Kurd”, “Qalandariy”, “Gulyor-Shahnoz”, “Bayot”, “Dugohi Husayniy”, “Chorgoh”, “Miskin”, “Nasrulloiy” kabi ashula va kuy turkumlari o‘rin olgan. U bir qancha qadimiy o‘zbek xalq kuy va qo‘shiqlarini qayta ishlab tiklagan: “Subhidam”, “Yolg‘iz”, “Sayqal”, “Fig‘on”, “Oraz”, “Begi Sulton” va boshqalar. Xonandalikni bastakorlik bilan baqamti olib borgan san’atkor o‘zbek musiqali drama janrida samarali ijod etib, kuylar, qo‘shiqlar, raqs kuylari, xor asarlarini yaratadi.

Shu kabi ijod mahsullaridan dastlab Xurshidning “Farhod va Shirin” (1922-1925), “Layli va Majnun” (1926), O‘.Ismoilovning “Rustam” (1933), A.Hidoyatovning “Avaz” (1935), Hamzaning “Xolisxon” (1940) spektakllariga xalq ashulalari asosida kuylar bastalagan bo‘lsa, keyinchalik S.Abdulla va Chustiyning “Qo‘chqor Turdiev” (1942), B.Nadejdin bilan hamkorlikda A.Umariy va Uyg‘unning “Qasos” (1941), K.Yashinning “Farhod va Shirin” (1944), G.Mushel bilan hamkorlikda H.Olimjonning “Muqanna” (1943), Xalilov bilan hamkorlikda S.Qosimov va L.Mamatxonovning “Nodira” (1942-1943), B.Zeydman bilan hamkorlikda H.G‘ulomning “O‘g‘il uylantirish” (1964), Sayfi Jalil bilan hamkorlikda Y.Mahsumovning “Navoiy Astrobodda” (1968) kabi musiqali dramalarini va T.Sodiqov, D.Zokirov, B.Zeydmanlar bilan hamkorlikda “Zaynab va Omon” operasini yozib, o‘zbek musiqali drama janrining shakllanishiga katta hissa qo‘shdi.

Piri ustoz Yunus Rajabiy o‘zbek xalq musiqiy merosining allasidan boshlab to turli mayda va yirik janrlardagi asarlardan tortib, o‘zbek xalqining Olti maqomlarigacha to‘plab ularni tartibga solib, kerak bo‘lganida qayta ishlab, go‘zal qochirim-u nolalar bilan boyitib, tuzatib va shu kuylarni nota yozuviga olishda to‘ldirib, rivojlantirdi. 1955-1959 yillarda (I.Akbarov tahriri ostida) 5 jildlik “O‘zbek xalq muzikasi” to‘plamlarini nashr ettirdi, ularga turli janrlardagi mingga yaqin o‘zbek (bir qancha tojik, uyg‘ur) kuy va ashulalar, “Buxoro Shashmaqomi”, “Farg‘ona-Toshkent” maqom yo‘llari, katta ashulalar, Hamza qo‘shiqlari, o‘nlab bastakorlarning asarlari kiritilgan. Maqom ansambli bilan uzoq ishlashi natijasida, 1966-1974 yillarda (F.Karomatov tahririda) “Shashmaqom” ning 6 jildlik yangi nashrini tayyorladi. Mazkur kitoblarga izoh beruvchi 1978 yilda nashr etilgan “Musiqqa merosimizga bir nazar” asari maqomchilarning ijro uslublarini o‘rganishda muhim qo‘llanma bo‘ldi.[3]

Yunus Rajabiy o‘zbek mumtoz musiqasi uchun bebaho xizmatlaridan biri bu o‘zi tashkil etgan maqom ansambli bilan tinmay olib borgan ijodiy mehnati kelgusida maqom ijrochilik san’atining ravnaq bo‘lishiga olib keldi. Ushbu ansambl 1958-yilda O‘zbekiston Radio va televideniyasi davlat qo‘mitasi qoshida Yunus Rajabiy rahbarligida maxsus “maqom ansambli” nomi ostida tashkil etildi. Jamoaning dastlabki maqsadi, Olti maqom turkumini to‘laligicha radioning ovoz fondi uchun yozib olish edi. Shu zaylda 1966-1975 yillar mobaynida, akademik Yunus Rajabiy olti maqomning har birini alohida-alohida olti jildlik “Shashmaqom” kitoblarini nashr ettirdi. Fayzulla Karomatov va Ishoq Rajabov tahriri ostida

bu qahramona ish o‘zining yuksak natijalarini ko‘rsatdi. O‘zbek maqomlarini o‘zining go‘zal shaklu-shamoyiliga, yanada go‘zal, ta’sirchan ijro namunalarini yaratilishiga, butun dunyo xalqlarining ham shu klassik maqom asarlarini tinglab bahramand bo‘la olishiga imkoniyatlar yaratdi. Butun dunyo xalqlarining ham eng ajoyib va go‘zal mulkiga qolajak bu kuylar albatta maqomlardir.

Yunus Rajabiyning san’atimiz yo‘lidagi sa’y-harakatlariga uning o‘g‘li O‘zbekiston xalq hofizi Hasan Rajabiy shunday ta’rif beradi: “Yunus Rajabiy – mening otam, Rajabiylar katta xonadoni, oilasining otaxoni bo‘libgina qolmay, u butun O‘zbekiston, O‘rta Osiyo, qolaversa barcha turkiy xalqlarning, musulmon olamining ham musiqiy otaxoni desak ham arziydi. Yer yuzidagi musiqa shinavandalarining ko‘ngillariga, diliga orom bera olgan, ruhiy ozuqa, shifo baxsh etgan musiqiy allomasidir”. [4, 62]

Darhaqiqat, Yunus Rajabiy o‘zbek musiqasining bilimdoni, otaxon ustoz-san’atkori, musiqiy qalamidan dillarni o‘zgacha zavq berishi bilan birga kishini maftun etadigan musiqa xazinaboni chinakamiga o‘zbek maqomi xazinaboni edi desak menimcha ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz. Yunus Rajabiyning o‘zbek musiqa va qo‘shiq san’ati kamolotidagi katta xizmatlari 1958 yilda “O‘zbekiston xalq artisti” unvoni, Respublika Davlat mukofoti (1973) bilan taqdirlandi. 1966 yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zolidan saylandi.

O‘zbekiston musiqa san’atining ulkan arbobi Yunus Rajabiy 1976-yilda Toshkent shahrida vafot etdi. O‘zbekiston Televidenie va radio eshittirish Davlat qo‘mitasi qoshidagi “Maqom” ansambliga, Jizzax musiqali drama teatriga va Toshkent musiqa pedagogika bilim yurtiga, Toshkentdagi markaziy ko‘chalarning biriga Yunus Rajabiy nomi berildi. Uning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan “Yunus Rajabiy” (“O‘zkinokronika” studiyasi, 1967; “O‘zbektelefilm” studiyasi, 1990), “Umr daftari” (O‘zbekiston televideniyesi, 2001) filmlari suratga olingan. Yunus Rajabiy 1957-76 yillar yashab ijod etgan uy (Toshkent, Yunus Rajabiy ko‘chasi, 20)da 1997 yilda Rajabiy uymuzeyi ochilgan. 2001 yil Yunus Rajabiy madaniyat markazi tashkil etilgan. Respublikamiz madaniy jamoatchiligi 1997-yilda Yunus Rajabiyning 100 yillik yubileyini keng nishonladi. O‘zbek milliy madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shganligi uchun u 2000-yilda “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan mukofotlandi.

XULOSA

Bir so‘z bilan aytganda Yunus Rajabiy o‘zbek Shashmaqomini qaddini qayta rostdi. Uni tartibga solib, xalqimizni e’tiboriga havola etdi. Rajabiy tomonidan yaratilgan musiqiy asarlar O‘zbekiston radiosining to‘lqinlarida, oynayi jahon ko‘rsatuvlarida muntazam ravishda namoyish etib kelinmoqda. O‘zbek maqomlari o‘zining go‘zal shaklu-shamoyiliga, yanada nafis, ta’sirchan ijro namunalarining yaratilishiga, butun dunyo xalqlarining ham shu mumtoz maqom asarlarini tinglab bahramand bo‘la olishiga imkoniyatlar yaratdi. Butun dunyo xalqlarining eng ajoyib va go‘zal mulkiga aylanib qolajak bu kuylar, maqomlar. Yunus Rajabiyga berilgan barcha ta’riflarga ya’ni uning qanchalik o‘z kasbining ustasligiga, naqadar professional san’atkor ekanligiga hamda maqom bilimdoni ekanligiga isbot sifatida Akademik Vohid Zohidovning Yunus Rajabiyi xotirlab u haqida bildirgan fikrini misol qilishimiz mumkin: “Yunus Rajabiy xalq musiqa merosi durdonalarini, ayniqsa, maqom yo‘llarini

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2026-yil 3-son _____ *C seriya*
sozanda-xonandalarga o‘rgatganlarida ham ustozlarning ijrochilik an‘analariga rioya qildi,
ham u o‘rgangan kuy yoki ashulalar o‘ziga xos uslubda ijro etildi”.[5, 6]

O‘zining betakror ijrolari bilan o‘zbek musiqa san‘ati tarixida o‘chmas iz qoldirgan, qadimiy o‘tmish musiqamizni, bizning zamonaviy kuylarimizga bog‘lab uni umrboqiyligi ta‘minlashdek ma‘suliyatli, qolaversa chinakamiga qahramonlik ishini amalga oshirgan, maqomlarimizni ijrosini nota namunalarini saqlab ovozasini butun dunyoga yoygan musiqamiz xazinaboni Yunus Rajabiy ilmiy-ijodiy faoliyati taqsinga sazovordir.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. R.S.Abdullayev. O‘zbek mumtoz musiqasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: «YANGI NASHR» nashriyoti, 2008-y.
2. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси 7-жилд. Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. 2004 й.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008 й.
4. Шашмақом сабоқлари. (Мақола ва маърузалар тўплами). Тузувчилар: О.Матёкубов, Б.Ашуров, К.Ўринбоев. Тошкент: 2005 й.
5. Юнус Ражабий. Мусиқа меросимизга бир назар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 й.
6. А.Ҳ.Жабборов. Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари. Маълумотнома. Тошкент: «Янги аср авлоди», 2004 й.
7. Илёс Акбаров. Юнус Раджаби. Москва: Всесоюзное издательство, Советский композитор, 1982 г.
8. М.Ахмедов. Юнус Ражабий. (ҳаёти ва ижоди ҳақида очерк). Тошкент: 1967 й.
9. М.Ахмедов. Юнус Ражабий. Тошкент: 1980 й.
10. О.А.Иброҳимов, Г.М.Худойев. Musiqa tarixi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018-y.
11. О.Матёкубов. Мақомот. “Мусиқа” нашриёти. Тошкент: 2004 й.
12. Равшан Юнусов. Ўзбек халқ мусиқа ижоди. (Илмий-услубий тавсиялар). 2-қисм. Тошкент: 2000 й.
13. Равшан Юнусов. “Мақом ансамбли”. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 5-жилд. Давлат илмий нашриёти, 2003.
14. Ражабийнома. Тузувчи: Ҳасан Ражабий. Тошкент: 2016.
15. Yunus Rajabiy. O‘zbek maqomlari. Shashmaqom. “YUNESKO”, Toshkent, 2007.
16. Ўзбек халқ мусиқаси. I-V томлар. Бухоро мақомлари. Тўпловчи ва нотага олувчи Юнус Ражабий. И.А.Аkbаров таҳрири остида. – Тошкент: Давлат бадиий адабиётлар нашриёти, 1955-1959 йй.
17. Ўзбекистон халқ созандалари. Тузувчи: К.Алимбаева, М.Ахмедов. (Т.Визго ва Ф.Караматов умумий таҳрири остида) I-қисм. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1959 й.

18. Шашмақом. Ёзиб олувчи Юнус Ражабий. I-VI китоблар. Тошкент:. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, - Тошкент: 1966-1975 йй.

19. Шашмақом сабоқлари. (Мақола ва маърузаларнинг учинчи тўплами).
Тузувчилар:О.Матёкубов, Б.Ашуров, К.Ўринбоев.Тошкент:..2007 й.